

O doktorskoj disertaciji Milivoja Mirze Abdurahmana Malića

Namir Karahalilović

Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu

Sažetak

Milivoj Mirza Abdurahman Malić jedan je od prvih južnoslavenskih iranista školovanih u zapadnoevropskim univerzitetskim središtima. Malić je 1935. odbranio doktorsku disertaciju na Univerzitetu *Sorbonne*, a iste godine objavio ju je u Parizu. U disertaciji se bavio djelom *Bulbulistan* Fevzija Mostarca, bosanskohercegovačkog autora na perzijskom i turskom jeziku iz druge polovine XVII i prve polovine XVIII st. U ovom radu predočen je osvrt na Malićevu disertaciju.

Ključne riječi: Milivoj Mirza Abdurahman Malić, Fevzi Mostarac, *Bulbulistan*, pozitivizam.

U z Safvet-bega Bašagića (1870–1934), Šaćira Sikirića (1893–1966) i Fehima Bajraktarevića (1889–1970), Milivoj Mirza Abdurahman Malić (1897–1935) spada u prve iraniste s južnoslavenskog podneblja, školovane po savremenom zapadnoevropskom akademskom obrascu. Malić je 1935. na Univerzitetu Sorbonne u Parizu odbranio dok-

torsku disertaciju o djelu *Perivoj slavuja (Bolbolestān)*¹ Fevzija Mostarca; disertacija je iste godine i objavljena.²

Uvjeren u vrijednost i značaj djela čijim se istraživanjem bavio, kao ključni motiv za pisanje svoje disertacije Malić ističe želju da *Bulbulistan* bude predstavljen zapadnoevropskoj naučnoj javnosti, i na taj način “spašen od nepravednog zaborava.”³ Takav Malićev stav, po svemu sudeći, rezultat je svijesti o potrebi proučavanja bosanskohercegovačke kulturne baštine na orijentalnim jezicima, artikulirane još u disertaciji Safvet-bega Bašagića,⁴ autora i autoriteta na čije se nalaze i stavove Malić u svom istraživanju često poziva. Slične tendencije, i prije Bašagića, bile su zastupljene i u akademskim krugovima u Malićevoj domovini Hrvatskoj. Kao primjer se može navesti istup prof. dr. Franje Markovića, prilikom njegova postavljenja za rektora Sveučilišta u Zagrebu 1881. godine; u svom pristupnom govoru Marković se žali na osjetno nepoznavanje nacionalne duhovne i naučne baštine, te ukazuje na potrebu da se djela hrvatskih filozofa, napisana na latinskom jeziku, prevedu na hrvatski.⁵

I

Prije osvrta na samu Malićevu disertaciji, potrebno je ukazati na nekoliko aspekata, barem onih najbitnijih, samog djela *Bulbulistan*. Kako je već navedeno, to djelo napisao je Fevzi Mostarac, poznat i kao Fevzi Blagajac, bosanskohercegovački pjesnik i prozaist na perzijskom i turskom jeziku iz druge polovine XVII i prve polovine XVIII st. Pored jednog kratkog traktata iz sufizma iz pera Abdullaha

¹ U nastavku teksta djelo će biti spominjano pod naslovom koji je u svojoj studiji koristio i sam Malić, tj. *Bulbulistan*.

² Vidjeti: Milivoj Malić, *Bulbulistan du Shaïkh Fewzi de Mostar, Poète herzégovinien de langue persane*, Librairie L. Rodstein, Paris, 1935, 187 str. (Zahvaljujem se kolegici Andreji Lešić, koja mi je omogućila uvid u tekst Malićeve disertacije.)

³ Ibidem, str. 7.

⁴ Vidjeti: Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Matični odbor Bošnjačke zajednice kulture “Preporod”, Sarajevo, 2007, str. 73–71.

⁵ Vidjeti: Franjo Marković, “Filozofijske struke pisci hrvatskoga roda s onkraj Velebita u stoljećih XV. do XVIII.”, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, Vol. 1, No. 2-1, Zagreb, prosinac 1975, str. 273–272.

Bošnjaka,⁶ *Bulbulistan* Fevzija Mostarca jedino je prozno djelo u okviru bosanskohercegovačke književne baštine na perzijskom jeziku. Riječ je o djelu moralno-didaktičkog karaktera, snažno nadahnutom sufijskim učenjem, koje je protkano prigodnim stihovima navedenim u argumentativne svrhe.⁷ Pojedini prozni pasaži teksta, pogotovo u uvodu i početnim dijelovima poglavlja, kao i dijalogizama likova, a osobito kada je riječ o vokativnim frazama,⁸ napisani su u formi rimovane i ritmizirane proze. Kako je vidljivo iz uvoda djela i njegova završetka, *Bulbulistan* je posvećen Hekim-oglu paši, turskom namjesniku u Bosni u Fevzijevo vrijeme.

U žanrovskom smislu *Bulbulistan* nije samosvojno djelo; on predstavlja nastavak, slijed žanrovskih tendencija koje su svoje formalne i poetičke konture poprimile još u XIII st., i to u djelu *Dulistan* (*Ružičnjak*) Sa'dija Širazija, velikog perzijskog prozaiste i pjesnika, ujedno i najvećeg majstora pera u okviru klasične perzijske književne tradicije.

U iranističkim krugovima nema prijepora oko toga da je riječ o najznačajnijem proznom djelu na perzijskom jeziku nastalom u klasičnom periodu. Međutim, *Dulistan* nije samo književno-estetski fenomen *par excellence*, djelo u kojem je do savršenstva doveden prozni žanr *mekam* (*maqām*)⁹; riječ je o tekstu koji je umnogome odredio dalji tok razvoja perzijske proze i perzijskog jezika uopće.¹⁰

⁶ Vidjeti: Mubina Moker, "Tajna jekina u svjetlu gnostičkoga nauka šejha Bošnjaka", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 60/2010, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2010, str. 209–220.

⁷ Drugim riječima, nakon većine prozних tekstualnih fragmenata, u kojima autor iznosi određen stav, ideju, ili priča neku priču, slijedi jedan ili više stihova kojima se potvrđuje ispravnost prethodnog navoda u proznoj formi.

⁸ Riječ je o iskazima kojima se jedan lik obraća drugom riječima: "o ti, koji / koja si..." i sl.

⁹ Pod navedenim žanrom podrazumijeva se kratka prozna priča o nekom događaju, u kojoj se glavni junak pojavljuje kao nepoznati lik, da bi pred kraj priče, tek što se njegov identitet otkrije, on nestao i u sljedećem *makamu* opet se pojavio kao neki drugi lik; te priče obično služe za zabavu čitatelja, a ponekad sadrže neki savjet ili moralnu poduku.

¹⁰ O tome opširno vidjeti: Mohammad Taqī Bahār, *Sabkšenāsī*, Ğeld-e awwal, Ćāp-e haštom, Mo'assese-ye entešārāt-e Amīr Kabīr, Tehrān, 1375. (1996), str. 124–156; Hosein Xatībī, *Fann-e nasr dar adab-e pārsī*, Ćāp-e dowom, Zawwār, Tehrān, 1375. (1996), str. 599–623.

Kao krucijalno prozno djelo na perzijskom jeziku, *Ďulistan* je doživio brojne pokušaje oponašanja. Desetine Sa'dijevih epigona pisali su prozna djela pod snažnim utjecajem *Ďulistana*, na području od Indijskog potkontinenta, preko Irana, pa sve do teritorije Osmanskog carstva, i to njegovih krajnjih granica, tj. na teritoriji Bosne i Hercegovine.¹¹ Iz korpusa tih djela izrazito epigonskog karaktera tri su – uz njih, dakako, i sam *Ďulistan* kao neprikosnoveni ideal – Fevziju Mostarcu poslužila kao uzor tokom pisanja *Bulbulistana*. Stoga Fevzi u uvodu svoga djela eksplicitno navodi kako je ono nastalo pod utjecajem *Ďulistana* Sa'dija Širazija, *Beharistana (Proljetnog vrta)* Abdurrahmana Džamija, *Negaristana (Oslikanog dvorca)* Kemal-paša zadea, te *Sunbulistana (Vrta zumbula)* šejha Šudža'uddina Guranija. Iz uvoda *Bulbulistana* također je vidljivo kako je Fevzijeva namjera bila da, pridodavanjem njegova djela na spomenuta četiri, bude oformljeno svojevrsno petoknjižje istog žanra perzijske proze, nastalo na različitim geografskim i jezičkim područjima i u različitim vremenskim razdobljima.¹²

Uvidom u strukturu i sadržaj *Bulbulistana*, vidljivo je da je na strukturnom planu, kao i u pogledu tematske usmjernosti poglavlja, to djelo bliže Džamijevu *Beharistanu* nego Sa'dijevu *Ďulistanu*, Kemal-paša zadeovu *Negaristanu* i Guranijev *Sunbulistanu*. Stoga je razumljivo da je i u sadržajnom smislu veza Fevzijeva sa Džamijevim djelom znatno bliža od njegove veze s ostalim spomenutim djelima-pripadnicima istog žanra. To postaje potpuno jasno ako se uzme u obzir da pojedina predanja i *hikaje* (priče) iz Džamijeva *Beharistana*, Fevzi Mostarac u manje ili više izmijenjenoj formi preuzima i unosi u svoje djelo (o tome će i kasnije, u vezi s jednim drugim pitanjem, također biti riječi).

Na kraju kratkog predstavljanja djela *Bulbulistan*, smatram da je potrebno osvrnuti se i na njegovu vrijednost i značaj. Naime, premda ne

¹¹ O tome vidjeti: Nasrīn Xodābande, "Moqalledān-e Golestān", *Rošd-e āmūzeš-e zabān wa adab-e fārsī*, Šomāre-ye 83, Pāyīz-e 1386. (2007), str. 4–11.

¹² O tome opširnije vidjeti: Namir Karahalilović, *Kritičko izdanje djela Perivoj slavuja (Bolbolestān) autora Fevzija Mostarca*, http://www.ff-eizdavastvo.ba/Books/Kriticko_izdanje_djela_Perivoj_slavuja_autora_Fevzija_Mostarca.pdf, str. 131–132.

Jednim od svojih uzora prilikom pisanja *Bulbulistana* Fevzi Mostarac smatra i Sa'dijevo djelo *Bustan (Bašta)*. Kao moralno-didaktička poema, *Bustan* je u žanrovskom smislu nedvojbeno blizak i *Bulbulistanu* i drugim spomenutim djelima po čijem je uzoru *Bulbulistan* nastao; međutim, kako je *Bustan* u cijelosti poetsko djelo, napisano u formi *mesnevi*e, ne može se govoriti o njegovu formalnom utjecaju i bliskosti s *Bulbulistanom*.

spada u remek-djela književne tradicije na perzijskom jeziku, *Bulbulistan* nedvojbeno krasi određene vrednote, na koje ću ovdje ukratko ukazati.

Kako je ranije navedeno, uz jedan kraći traktat Abdullaha Bošnjaka, *Bulbulistan* je jedino prozno djelo u okviru bosanskohercegovačke književne baštine na perzijskom jeziku. Činjenica da je jedan neiranac na tom jeziku napisao prilično obimno djelo u prozi, svjedoči o autorovoj visokoj razini znanja o perzijskom jeziku i književnosti, odnosno o živoj obrazovnoj i kulturnoj djelatnosti u Bosni i Hercegovini, dakako među pripadnicima užeg kruga obrazovane i prosvijećene elite.

Ovo je djelo pouzdano svjedočanstvo o tome da je žanr moralno-didaktičke proze, povremeno rimovane i ritmizirane te protkane prigodnim stihovima, koji je vrhunac dosega u XIII st., bio prepoznat i cijenjen u književnim krugovima u Bosni i Hercegovini tokom postklasičnog perioda, tj. u XVI, XVII i XVIII st. Time se potvrđuje da su bosanskohercegovački autori koji su pisali na perzijskom jeziku bili upoznati s različitim žanrovskim tendencijama i kretanjima u matičnoj perzijskoj književnoj tradiciji, nastaloj na samom perzijskom govornom području.

Poseban značaj u književnohistorijskom smislu ima četvrto poglavlje *Bulbulistana*: ono sadrži vrijedne podatke o nekolicini perzijskih i osmanskih pjesnika, ali i o nekoliko bosanskohercegovačkih pjesnika koji su pisali na perzijskom jeziku, o kojima autor iznosi, barem u bosanskohercegovačkoj kulturnoj javnosti, prve zabilježene, premda vrlo jezgrovite i sažete vrednosne sudove; stoga je *Bulbulistan* vrijedan, praktično primarni izvor za izučavanje bosanskohercegovačke književne baštine na perzijskom jeziku.

Osim književnog, Fevzijevo djelo krasi i značaj na planu jezikoslovlja. Naime, *Bulbulistan* predstavlja značajan izvor za izučavanje perzijskog jezika na kojem su pisali – eventualno ga i govorili – njegovi nenativni znalci / govornici koji, pored toga što perzijski nije bio njihov maternji jezik, tokom procesa učenja tog jezika nisu bili u prilici da borave na perzijskom govornom području. Zbog toga se perzijski jezik takvih autora donekle razlikuje od perzijskog jezika njegovih nativnih govornika. Naprimjer, u sintaksičkoj strukturi “njihova” perzijskog primjećuje se utjecaj sintakse njihovih maternjih, ili nekih drugih jezika koje su znali; utjecaj drugih jezika osjeća se i na fonetskom i ortografskom planu; a posebno se zanimljivim čini proces tvorbe neologizama, tokom kojeg su autori nenativni znalci / govornici perzijskog jezika, temeljem znanja

perzijske morfologije, gradili lekseme čije izvorne oblike u perzijskom jeziku nisu znali, ili ih iz određenog razloga nisu željeli koristiti. Sve navedene karakteristike zastupljene su i u *Bulbulistanu*; stoga to djelo zauzima značajno mjesto u korpusu tekstova koji mogu poslužiti za proučavanje procesa utjecaja domicilnih jezika na perzijski u djelima njegovih nenativnih znalaca / govornika, prilikom širenja perzijskog jezika na teritoriji Osmanskog carstva.

II

Doktorska disertacija Milivoja Mirze Abdurahmana Malića sastoji se od pet ključnih dijelova: **Prvi** dio zaprema *Opći uvod*, koji obuhvata raspravu o epohi i mjestu u kojem je *Bulbulistan* nastao, porijeklu i psihološkom profilu autora, te njegovim sufijskim idejama i djelatnosti. **Drugi** dio odnosi se na poglavlje o književnosti i pismenosti uopće na perzijskom jeziku na teritoriji bivše Jugoslavije. **Treći** dio čini poglavlje o izvorima *Bulbulistana*, njegovoj strukturi i u njemu artikuliranim idejama. **Četvrti** dio odnosi se na prijevod *Bulbulistana* na francuski jezik. **Peti** dio zapremaju komentari.

Kako sam Malić navodi, neka od poglavlja, ili potpoglavlja, uvjetovala su nastanak nekih drugih; tako ga je, naprimjer, rasprava o porijeklu autora ponukala i da općenito izlaže o književnoj tradiciji na perzijskom jeziku na području bivše Jugoslavije.

U *Općem uvodu* svoje disertacije Malić definira i ključne zadatke koje je pred sebe postavio tokom njene izrade:

1. objasniti, prije svega, historijske i književne okolnosti u kojima je *Bulbulistan* nastao (pod čime se podrazumijevaju epoha i mjesto nastanka djela, te rasni, etnički i intelektualni profil autora);
2. pokazati kako Fevzijevo djelo, premda zauzima prirodno mjesto u okviru svoga vremena i historijskog konteksta, u isto vrijeme jeste i autentično, duboko originalno djelo, kako sa stanovišta etičkih i filozofskih aspekata, tako i u pogledu njegovih književnoestetskih odlika;
3. analizirati autorova promišljanja etičkog i filozofskog karaktera, te ih komentirati sa stanovišta psihologije, te socijalne, sufijske, pa čak i političke etike;
4. pružiti mogućnost potencijalom čitatelju, i to posredstvom velikog broja bilješki historijskog karaktera, komentarâ i indeksa imena i pojmova, da lakše razumije tekst *Bulbulistana*, te isto tako – omogućiti

književnicima, književnim historičarima i teoretičarima proučavanje široj publici manje poznatog djela.¹³

Uz spomenutih pet ključnih dijelova njegove disertacije, Malić je predočio i četiri stranice teksta izvornika na perzijskom jeziku,¹⁴ priređenog na osnovu dvaju rukopisnih primjeraka *Bulbulistana* koji se čuvaju u Biblioteci Univerziteta u Bratislavi, a dio su čuvene zbirke orijentalnih rukopisa Safvet-bega Bašagića.¹⁵ Dakle, Malić je, uvjetno kazano, ponudio kritičko izdanje manjeg dijela teksta izvornika. Također je predočen i faksimil četiriju listova iz jednog od tih dvaju rukopisa.¹⁶ Nakon izvoda iz teksta izvornika na perzijskom jeziku, slijede sadržaj i integralni prijevod *Bulbulistana* na francuski jezik.¹⁷

Integralni tekst kritičkog izdanja *Bulbulistana*, ispisanog Malićevom rukom, čuva se u dva primjerka u Malićevoj ostavštini pohranjenoj u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu.¹⁸ U vezi s tim, u prikazu objavljene Malićeve disertacije, Fehim Bajraktarević osvrće se na spisak grešaka koje je Malić utvrdio u izvorniku *Bulbulistana* na perzijskom jeziku i za njih predloženih ispravki,¹⁹ te ukazuje da Malić ne obavještava kojeg se “načela” (očito se misli metod pripreme kritičkog izdanja) pri tome pridržavao, te “da li je za ovaj posao konsultovao kojega iskusnijeg iranistu ili kojega obrazovanog Persijanca;...”²⁰ Ovakva opaska čini se isuviše strogom. Naime, u različitim fazama svoga obrazovanja Malić je zasigurno bio ostvario zamašan nivo jezičke kompetentnosti, što je

¹³ Vidjeti: M. Malić, *Bulbulistan du Shaïkh Fewzi de Mostar...*, str. 7.

¹⁴ Ibidem, str. 90–87.

¹⁵ O Bašagićevoj zbirci orijentalnih rukopisa opširno vidjeti: Amir Ljubović, *Nad Bašagićevom zaostavštinom*, Arhiv Hercegovine, Mostar, 1998, 128 str.

¹⁶ Vidjeti: M. Malić, *Bulbulistan du Shaïkh Fewzi de Mostar...*, str. 91–94.

¹⁷ Ibidem, str. 158–95.

¹⁸ Vidjeti: GHB A-789/B-157.

¹⁹ O tom popisu vidjeti: M. Malić, *Bulbulistan du Shaïkh Fewzi de Mostar...*, str. 177–182.

²⁰ Fehim Bajraktarević, “Milivoj Malić, docteur de l’Université de Paris, diplômé de l’Ecole Nationale des Langues Orientales vivantes à Paris: *Bulbulistan du Shaïkh Fewzi de Mostar, Poète herzégovinien de langue persane*. – Librairie L. Rodstein, Paris (V^e), 1935 (189 str. 8°)”, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, knj. XVI, sv. 2 (1936), Beograd, 1936, str. 378.

dokazao i prijevodom *Bulbulistana*, i to ne na maternji već na drugi strani jezik; s druge strane, teško je prihvatiti da bi, u procesu izrade doktorske disertacije, doktorandu bilo dopušteno da tako složen i zahtjevan posao, kakav je korekcija klasičnog teksta na osnovu njegovih rukopisnih izvora (a pogotovo po vlastitom nahođenju, prema *analognom metodu /raweš-e qiyāsi/*, ukoliko raspoloživa rukopisna građa ne sadrži odgovarajuće rješenje, ili istraživač ima na raspolaganju samo jedan rukopisni primjerak djela čije kritičko izdanje priprema), obavlja bez nadzora mentora ili nekog iskusnijeg istraživača u navedenoj oblasti.

U isto vrijeme, ocjenjujući ovaj dio Malićeva istraživanja, Bajraktarević nije uputio jedan načelni prigovor koji bi bio u potpunosti opravdan: u procesu paleografsko-filološke obrade teksta izvornika *Bulbulistana* na perzijskom jeziku, Malić je koristio prilično nepouzdanu rukopisnu izvoru (nijedan od dvaju rukopisnih primjeraka *Bulbulistana* iz Bašagićeve zbirke nije datiran), ne konsultirajući građu bez koje je priprema kritičkog izdanja *Bulbulistana* u metodološkom smislu neizvodiva i neprihvatljiva.²¹ Upravo zbog tog ključnog metodološkog nedostatka držim da se Malićeva verzija teksta izvornika *Bulbulistana* samo uvjetno može smatrati njegovim kritičkim izdanjem.

Na temelju svega navedenog o strukturi i sadržaju Malićeve disertacije, kada se na njegovo istraživanje o *Bulbulistanu* gleda iz perspektive šire od isključivo književnohistorijskog pristupa, ono bi se moglo podijeliti na tri ključna sastavna dijela:

1. književnohistorijska analiza *Bulbulistana*;
2. uvjetno kazano, kritičko izdanje izvornika *Bulbulistana* na perzijskom jeziku;
3. prijevod *Bulbulistana* na francuski jezik.

Pri tome, sva tri navedena dijela Malićeve disertacije bez ikakve zapreke funkcioniraju i kao odvojene studije, zasebna istraživanja, u okviru kojih se Malić pojavljuje kao književni historičar, potom kao kodikolog, paleograf i filolog, te na kraju i kao prevodilac. Ta činjenica svjedoči o sveobuhvatnosti Malićeva istraživanja, o njegovu, kako je danas uobičajeno kazati, naglašenom multidisciplinarnom karakteru.

²¹ Tu, prije svega, mislim na rukopise OZ-6 i OZ-1531 iz Orijentalne zbirke Knjižnice HAZU, te rukopis IÜK. FÜ. 41 iz Biblioteke Univerziteta u Istanbulu. Očito je da ni Malić ni Bajraktarević nisu imali saznanja o tim rukopisnim izvorima.

III

Da bi se odredio Malićev književnohistorijski pristup proučavanju *Bulbulistana*, treba se prisjetiti zadataka koje je on odredio u uvodu svoje disertacije. Naime, kada govori o potrebi proučavanja okolnosti u kojima je *Bulbulistan* nastao, Malić spominje epohu i mjesto nastanka djela, te rasni, intelektualni i – uvjetno kazano – socijalno-politički profil autora. Takav pristup u punom je saglasju sa, u Malićevo vrijeme, važećim tendencijama u okviru *pozitivizma*, odnosno pozitivističke književne historiografije, čiji je jedan od glavnih protagonista bio Hippolyte Taine, francuski historičar i književni kritičar iz XIX st.

Kako je smatrao Taine, u proučavanju umjetnosti, poslije prikupljanja činjenica, mora se provesti istraživanje uzrokâ: “Nastojeći ustanoviti teorijsku osnovu ‘objektivnog’ metoda istraživanja i utvrditi kauzalni, uzročni niz koji upravlja razvojem umjetnosti, Taine je u opću teoriju umjetnosti uveo svoju čuvenu determinističku trijadu, koju čine rasa, sredina i moment, kao splet onih osnovnih uzroka koje treba ispitati da bi se razumjela i priroda umjetnikove ličnosti i priroda njegovog djela.”²² Pri tome, pod *rasom* Taine podrazumijeva sve urođene i naslijeđene sklonosti koje čovjek donosi na svijet rođenjem, odnosno ih steče kao pripadnik određenog naroda i određene kulture; pod *sredinom* se podrazumijevaju sve društvene okolnosti u kojima čovjek živi i koje određuju njegovo djelovanje: društvene prilike, politički život, moralnu klimu koja vlada u društvu itd.; a pod *momentom* se u Tainovoj pozitivističkoj koncepciji proučavanja književnosti podrazumijeva stupanj duhovnog razvoja društva koji je autor zatekao, tj. tradiciju (bilo koje vrste) na koju se mogao osloniti.

I iz ovog sažetog osvrtâ na Taineov pozitivistički pristup izučavanju književnosti, jasno je da Malić u svom istraživanju o *Bulbulistanu* taj pristup prihvata kao relevantan, te da ga se konzistentno pridržava. Premda se pozitivističkom pristupu izučavanja književnosti postavljaju različiti prigovori (npr. da su pozitivisti, usmjereni na proučavanje kauzalnog niza i determinističkih faktora, ignorirali autohtoni umjetnički identitet proučavanih djela; ili da ovakav, u osnovi historijski pristup

²² Zdenko Lešić, “Razvoj književnokritičke svijesti od kraja XVIII do kraja XIX stoljeća”, u: Zdenko Lešić, Hanifa Kapidžić-Osmanagić, Marina Katnić-Bakaršić, Tvrtko Kulenović, *Suvremena tumačenja književnosti*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2006, str. 22.

izučavanju književnosti, istraživača neminovno izlaže zamkama i opasnostima historicizma), ne treba prenebregnuti činjenicu da istraživanja monografskog tipa kao što je ovdje razmatrano Malićevo, predstavljaju prvi, i uz to neophodan korak kojim se stvaraju preduvjeti za naredne, kompleksnije istraživačke zahvate.²³

Da je Malićeva disertacija nastajala u nekom drugom vremenskom razdoblju, razložno se može pretpostaviti da bi njegovu pažnju privukli i neki drugi teorijski pristupi izučavanju književnosti. Tu, prije svega, imam u vidu teoriju intertekstualnosti, koja začetke ima u tridesetim godinama XX stoljeća, i to u radovima Mihaila Bahtina, da bi kasnije bila u potpunosti realizirana u radovima Julie Kristeve i Rolanda Barthesa. Teorija intertekstualnosti za Malića bi zasigurno bila zanimljiva zbog toga što Fevzijeve *Bulbulistan* predstavlja pravo, iznimno bogato i podatno intertekstualno izvorište, zoran primjer međusobnog prožimanja i preplitanja različitih tekstova. U *Bulbulistanu* su, naime, sadržani citati iz primarnih islamskih vrela (Kur'ana i korpusa hadisa – tj. izrijekâ i postupaka poslanika Muhammeda o različitim pitanjima i u različitim prigodama), koje sâm autor markira na način uobičajen u islamskoj tradiciji i ukazuje da je riječ o citatima iz navedenih izvora. Isto tako, u *Bulbulistanu* su zastupljeni i tzv. "citati bez navodnika" iz njemu žanrovski bliskih tekstova, te niz digresija, aluzija, parafraza i indirektnih referenci na druga djela. Fevzi Mostarac najčešće neizravno referira na Džamijev *Beharistan*, a povremeno, uz manje ili veće izmjene, ekspanziju ili reduciranje, i preuzima određene tekstualne fragmente iz navedenog djela.²⁴

²³ O tome opširnije vidjeti: Esad Duraković, *Prolegomena za historiju književnosti orijentalno-islamskoga kruga*, Connectum, Sarajevo, 2005, str. 97.

²⁴ I pored svega navedenog, bilo bi ishitreno i preoštro, isuviše strogo, zbog takvog postupka Fevziju Mostarcu prigovoriti na pomanjkanju kreativnosti i originalnosti, te mu zamjeriti da je prilikom pisanja *Bulbulistana* zapravo pribjegao plagiranju. Naime, u klasično i pogotovo postklasično vrijeme, barem kada je riječ o književnosti orijentalno-islamskog kulturnog kruga, poimanje originalnosti bilo je znatno drugačije nego u savremenom dobu. Autori koji su pisali od, otprilike, XV ili XVI st. pa nadalje, bilo da je riječ o pjesnicima ili prozaistima, smatrali su da su sve bitne stvari zapravo već ranije izrečene, odnosno sve ključne ideje otprije artikulirane. Oni su na raspolaganju imali otprije definiran *rezervoar motiva*, a idealom originalnog književnog stvaranja držali su postupak u kojem bi bili u stanju da neke od tih, otprije definiranih motiva, u svojim književnim djelima razrade na novi način, da otprije postojećim motivima daju, vlastiti, osebujan, potpuno novi pečat. Upravo takav postupak i pristup smatrani su idealom originalnosti.

U jednom od poglavlja svoje disertacije Malić na tu činjenicu jasno ukazuje, ipak se ne upuštajući u dublju teorijsku raspravu.²⁵

IV

Prateći Malićev književnohistorijski pristup,²⁶ na početku je potrebno ukazati na njegova zapažanja o epohi u kojoj je nastao *Bulbulistan*. Kao što je ranije navedeno, *Bulbulistan* je napisan u prvoj polovini XVIII st. To je, kako historija podučava, sa stanovišta ciljeva i interesa Osmanskog carstva, razdoblje brojnih ratova i često izgubljenih bitaka. Osim toga, na području Bosne i Hercegovine u tome se razdoblju javljaju i pošasti poput kuge, na šta Malić ukazuje referirajući, između ostalih, i na Safvet-bega Bašagića. U takvim, nimalo povoljnim društvenim i političkim prilikama, u Bosni i Hercegovini polahko zamire književni rad na orijentalnim jezicima.

Kako Malić primjećuje, iako je Fevzi Mostarac (u skladu sa svojim sufijskim svjetonazorom) živio odvojeno od društva, skrajnut od izvanjskog svijeta, nije mogao a da, “htijući to ili ne, ne izrazi neke od specifičnosti svog doba i da ne odrazi stanje duše svojih savremenika”.²⁷ Na sličan način, događaji tog vremena, po Malićevu mišljenju, mogu nam pružiti i uvid u stanje duše samog autora. Naprimjer, Malić citira stihove o Fevziju iz pera mostarskog pjesnika Kudsija, kao i Fevzijeve stihove na turskom jeziku, u kojima se spominje “priroda koja ne voli okove”, bilo koju vrstu sputavanja ili ograničenja.²⁸ Pozivajući se na historijske izvore, Malić navodi da je Fevzi učestvovao u bici kod Banje Luke 1737. godine, i u čast velike pobjede nad Austrijancima u toj bici spjevao tri hronograma.

Isto tako, Malić sugerira da su Fevzijeve duboka svijest o promjenjivosti sudbine, kao i njegova mržnja prema nasilju i nepravdi, zapravo

²⁵ Malićevim nalazima o *Beharistanu* i drugim djelima, kao mogućim izvorima korištenim tokom nastanka *Bulbulistana*, s manje ili više istraživačke odgovornosti koristili su se i kasniji istraživači koji su se bavili Fevzijevim djelom.

²⁶ S obzirom na ograničenost formata ovog teksta, težište u osvrtu na Malićevu disertaciju bit će stavljeno na njen početni dio. Opširnije razmatranje ostatka disertacije ostaje za neku drugu, primjereniju priliku.

²⁷ M. Malić, *Bulbulistan du Shaikh Fewzi de Mostar...*, str. 10.

²⁸ *Ibidem*, str. 11.

neka vrsta “odjeka patnje kojoj je bio svjedok, a možda čak i žrtva”,²⁹ u smutnim i prevratnim vremenima u kojima je živio.

Shodno definiranim zadacima svoga istraživanja o *Bulbulistanu*, Malić značajan prostor i pažnju posvećuje mjestu u kojem je to djelo nastalo. Riječ je o Mostaru, odnosno o Blagaju, manjem mjestu nedaleko, južnije od Mostara, u Hercegovini. I Mostar i Blagaj, svako na svoj način i u svojoj mjeri, u kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine imaju izuzetno značajno mjesto. U Fevzijevo vrijeme, Mostar je bio značajan administrativni, obrazovni, kulturni i religijski, a zbog oslonjenosti i upućenosti na Mediteran, i trgovački i privredni centar. Malić ukazuje i na to da je Mostar grad u kojem je smješten most na Neretvi, čuveni Stari most, vezano za kojeg Malić pobija tvrdnju da je riječ o mostu iz rimskog perioda, dakle rimskoj građevini (a to je tvrđnja koja se bila pojavila u određenim krugovima za vrijeme vlasti Austro-Ugarske monarhije).³⁰

Takav Mostar, kako Malić navodi, u Fevzijevo vrijeme bio je mjesto učenih, pobožnih i vrijednih ljudi, blage naravi. Osim toga, Mostar je iznjedrio i ponajbolje bosanskohercegovačke pjesnike na perzijskom i turskom jeziku, kakvi su, osim samog Fevzija Mostarca, i Derviš-paša Bajezidagić, Zijaji i Ahmed Rušdi.

Malićeva zapažanja o Mostaru kao kulturnom, obrazovnom i duhovnom središtu potvrdili su i kasniji istraživači bosanskohercegovačke kulturne historije. Naime, Mostar je u periodu osmanske uprave predstavljao “svojevrsan fenomen kojem je teško naći pandana na prostoru Balkana, pa i šire. Broj stanovnika, mjesto i uloga u administrativnoj, političkoj, ekonomskoj i vojnoj organizaciji Carstva i, s druge strane, razvoj i nivo obrazovanja, broj znamenitih učenjaka i vrijednost njihovih djela, broj pjesnika i kvalitet njihova književnog stvaralaštva, bili su u očiglednom nesrazmjeru – naravno, u korist ovog drugog. I ne samo to. U Mostaru, kao rijetko gdje drugo na ‘istočnom Parnasu’, učenici pišu biografije i sastavljaju bibliografije svojih učitelja, pomno bilježe lanac ‘prenosilaca znanja’ i onih od kojih su nasljeđivali katedre, pišu hronograme smrti i elegije pune osjećaja, pišu komentare djela svojih učitelja, pjesnici pišu paralele, a oni skromnijeg dometa s ponosom

²⁹ Ibidem, str. 12.

³⁰ O ovome opširnije vidjeti: M. Malić, *Bulbulistan du Shaikh Fewzi de Mostar...*, str. 17–12.

ističu da oponašaju svoje već afirmirane uzore itd.”³¹ Po svim navedenim karakteristikama, geografskom položaju, reljefu, klimatskim uvjetima, bogatom kulturnom životu i zanimanju njegovih učenih krugova za poeziju, postoji mnogo osnova za zaključak kako Mostar na južnoslavenskom podneblju predstavlja pandan iranskom gradu Širazu, u kojem su živjeli i stvarali neki od najznačajnijih književnika iz klasičnog razdoblja perzijske književnosti, kao što su Sa’di i Hafiz.

S druge strane, Blagaj, mjesto na desetak kilometara udaljenosti od Mostara, jedno je od najznačajnijih sufijskih središta u Bosni i Hercegovini, u kojem je još u XV st. izgrađena čuvena mevlevijska tekija na izvoru rijeke Bune, impresivna građevina u nesvakidašnjem prirodnom okruženju, koje teško da ikoga može ostaviti ravnodušnim. Jedno vrijeme *šejh* te tekije³² bio je i sam Fevzi Mostarac, koji je u tekiji predvodio obavljanje različitih derviških obreda, te isto tako u njoj, ali i u Mostaru, držao *ders* (katedru) *Mesnevije*, čuvenog sufijskog spjeva moralno-didaktičke naravi koji je u XIII st. napisao glasoviti Dželaluddin Rumi.

Sve navedene okolnosti, čitav prostorni i društveni kontekst i ambijent, nedvojbeno su utjecali na Fevzija Mostarca tokom pisanja *Bulbulistana*, i umnogome odredili žanrovsko usmjerenje njegova djela.

V

Kada je riječ o žanrovskom situiranju *Bulbulistana*, Malić ga smatra sufijskim djelom. *Bulbulistan* to, nedvojbeno, u velikoj mjeri i jeste, pogotovo u cjelokupnom prvom poglavlju, posvećenom jednom broju čuvenih *šejhova* (sufijskih prvaka). Osim toga, sufijski karakter *Bulbulistana* ogleda se i u brojnim poetskim fragmentima, u kojima Fevzi nerijetko iznosi ideje snažno nadahnute temeljnim principima sufizma.

Razmatrajući žanrovsko usmjerenje *Bulbulistana*, Malić polazi od teorije o porijeklu sufizma, koju je iznio Edward Browne, engleski orijentalist iz druge polovine XIX i prve polovine XX st. Prema Browneu, postoje četiri moguća izvora/uzroka/povoda za nastanak sufizma kao ezoterijskog učenja u okviru islamske tradicije:

³¹ Amir Ljubović, *Nad Bašagićevom...*, str. 69.

³² Tj. predvodnik, duhovni vođa pripadnika mevlevijskog derviškog reda, koji su se u toj tekiji okupljali i obavljali različite obrede.

1. ezoterijsko učenje poslanika Muhammeda;
2. reakcija arijevske duha protiv semitske religije;
3. utjecaji neoplatonističke filozofije;
4. utjecaj drugih – kako ih Browne naziva – nezavisnih izvora.³³

Malić najvjerodostojnijim smatra mišljenje da je sufizam nastao kao reakcija arijevske duha protiv tiranije i religije semitskih osvajača (u čemu se još jednom ogleda i utjecaj Hyppolitea Tainea na Malićeva gledišta³⁴), te iznosi tvrdnju da je perzijska ljubavna lirska poezija, koja je dosegla vrhunac u zbirci ljubavne lirike Sa'dija Širazija u XIII st., predstavljala sredstvo za izražavanje tog duha. Nakon Sa'dija, po Malićevu mišljenju, ezoterijska doktrina koja potječe iz iranskog prijeislamskog perioda bit će apsorbirana u okvire islamskog sufijskog učenja.³⁵ Na taj način u književnosti orijentalno-islamskog kulturnog kruga dešava se nesvakidašnji i ustinu upečatljiv, usudio bih se kazati i fascinantan poetički prevrat, u kojem na zasadama ljubavne lirike, korištenjem njenih književno-estetskih potencijala i osobnosti, izrasta jedna potpuno nova i osebujna poetika, koja omogućava i, štaviše, upravo

³³ Vidjeti: M. Malić, *Bulbulistan du Shaikh Fewzi de Mostar...*, str. 17; Usporediti sa: Edward G. Browne, *A Literary History of Persia*, Volume I, Iranbooks, Maryland, 1997, str. 418–421.

³⁴ U skladu sa, u njegovo vrijeme, raširenim rasnim teorijama, Taine je snažno uvjeren u raso determiniranu duhovnu, emocionalnu i imaginativnu nadmoć arijevske nad semitskom rasom: "Ako je, naprotiv, kao kod arijevske rasa, opšta zamisao do koje pretstava dovodi pesnička i figurativna tvorevina, živi simbol, jezik postaje neka vrsta epopeje pune preliva i živih boja, gde svaka reč ličnost, pesništvo i religija dobijaju veličanstvenu i neiscrpu širinu, metafizika se razvija bogato i utančano bez brige za praktičnu primenu; skretanjima i neizbežnim popuštanjima ovog napora ceo duh se zanese lepim i uzvišenim i stvori idealan obrazac, koji je po svojoj plemenitosti i skladu sposoban da prikupi oko sebe nežna osećanja i oduševljenja ljudskoga roda. Ako je sada opšta zamisao do koje pretstava pesnička ali bez postepenosti, ako čovek do nje ne dolazi postupno, već iznenadnom intuicijom, ako prvobitna radnja nije pravilno razvijanje, već nasilna eksplozija, onda se, kao kod semitske rasa, metafizika ne pojavljuje, religija stvara jedino boga vladara, uništitelja i usamljenika, nauka ne može da se razvije, duh je suviše krut i suviše jednostran da bi izrazio tanani uređaj prirode, poezija može da stvori samo niz vatrenih i uzvišenih uzvika, jezik ne može da izrazi zapletenosti razmišljanja i govorništa, čovek se ograniči na lirski zanos, na neobuzdanu strast, na zanesenjačke i skućene radnje." (Hippolyte Taine, *Studije i eseji*, Kultura, Beograd, 1954, str. 40.)

³⁵ M. Malić, *Bulbulistan du Shaikh Fewzi de Mostar...*, str. 17.

zahtijeva, sasvim drugačiju recepciju i tumačenje. Taj revolucionarni poetički iskorak definitivno je prihvaćen i “ozvaničen” *Divanom* (zбирком поезије) Hafiza Širazija u XIV st.

Iz rasprave koju izlaže o žanrovskom određenju *Bulbulistana*, vidljivo je da je Malić tog fenomena u potpunosti svjestan, te da ga neizostavno uzima u obzir u svojoj recepciji *Bulbulistana*. Shodno tome, Fevzija Mostarca Malić ubraja u nastavljače tradicije, tog lanca autora sufijske književnosti nastale na temeljima ljubavne lirike. Ta činjenica za Malića je “frapantna” tim prije što je Fevzi Mostarac, premda je živio udaljen od perzijske tradicije, uspio ne samo da “asimilira” perzijski jezik, “duh i ukus iranskog naroda”, već i “finese” perzijske književnosti, kako Malić kaže, “najuzvišenije na Orijentu u Fevzijevoj epohi”.³⁶

Smatram da je ovdje potrebno nakratko se udaljiti od glavne rasprave (a to je Fevzijevo upućenost na iransku ezoterijsku tradiciju tokom nastanka njegova *Bulbulistana*) i naglasiti činjenicu koja je povezana s tim pitanjem, a kojom je i sam Malić očito fasciniran i u svom istraživanju je se sporadično dotiče. Naime, kao što sam već rekao, osim samog Fevzija Mostarca i njegovog djela, Malić se u svojoj disertaciji dotiče i drugih autora s južnoslavenskog područja, njih ukupno 11, koji su tokom vladavine Osmanlija na ovom podneblju pisali književna djela, prije svega poeziju, na perzijskom jeziku. Malića je na taj postupak zacijelo motiviralo i to što je Fevzi Mostarac jedno, i to četvrto poglavlje *Bulbulistana*, posvetio upravo nekolicini takvih autora (pored pojedinih perzijskih i osmanskih pjesnika).

Za autore s područja Bosne i Hercegovine koji su pisali na perzijskom jeziku, taj je jezik bio strani; osim toga, ti autori nikada nisu boravili na perzijskom govornom području, ili barem ne postoje pouzdani historijski izvori temeljem kojih bi se to moglo nedvojbeno utvrditi. S druge strane, teritorija Bosne i Hercegovine nikada se nije geografski graničila s perzijskim govornim područjem; isto tako, perzijski jezik nije bio jezik vjere, jezik na kojem su obavljani vjerski obredi narodâ koji su živjeli na ovom podneblju (tu poziciju, kad je riječ o muslimanima i orijentalnim jezicima, zauzima, a i sada zauzima, arapski jezik); na koncu, perzijski nije imao ni funkciju jezika administracije i državne uprave (tu ulogu u Osmanskom carstvu imao je osmanski turski jezik).

³⁶ Ibidem, str. 19.

Prema tome, postojala su brojna ograničenja za učenje perzijskog jezika u Fevzijevo vrijeme, no i pored toga, taj je jezik kako u Bosni i Hercegovini, tako i u ostatku Osmanskog carstva, bio etabliran i važio je jezikom visoke kulture, jezikom književnosti, odnosno jezikom elitnih, obrazovanih i prosvijećenih krugova. Međutim, takvu prestižnu poziciju perzijskog jezika nije obezbijedio sam taj jezik, njegova raširena, praktična primjena ili korist koja je njime mogla biti ostvarena; povlašten, elitni status u osmanskome društvu, u osmanskim kulturnim i književnim krugovima, perzijskom su jeziku priskrbili bitni *tekstovi* koji su na njemu nastali na perzijskom govornom području, tj. remek-djela klasične perzijske književnosti koja su na području Osmanskog carstva čitana, komentirana i prevedena.³⁷ Upravo iz vrijednosti i značaja tih djela proizišao je i privilegovan status perzijskog jezika u osmanskome društvu, koji je u konačnici budio zanimanje za taj jezik, odnosno želju za njegovo učenje, među pripadnicima prosvijećene i obrazovane elite. Jedan od njih je bio i Fevzi Mostarac, koji je na osnovu navedenih razloga, i nadahnut vrijednošću remek-djelâ perzijske književnosti (a napose sufijske), pristupio učenju perzijskog jezika i književnosti, i u toj oblasti dosegao visoku razinu i polučio rezultate o kojima Malić govori s neskrivenim poštovanjem i divljenjem.

Malić smatra da su osmanski Turci, koji su po njegovu mišljenju ipak bili na nižoj civilizacijskoj i kulturnoj razini od Iranaca, vremenom uspjeli da se dovoljno civilizacijski uzdignu i kroz svoju imperiju rašire i vrijednosti spram njih superiorne iranske civilizacije. On također iznosi jedan vrlo zanimljiv stav, a to je da su, do vremena kada se Osmansko carstvo protezalo do Beča, čak i kršćani na Balkanu – iako, naravno, nimalo oduševljeni svojim osvajačima i njihovim prisustvom na tlu Evrope – naučili ne samo “poetske finese orijentalne misli”, već i “ideje i principe islamskog duha”.³⁸ Utoliko su to još prije učinili bosanskohercegovački muslimani; tako se ne samo Fevzi, već i cjelokupno obrazovano i prosvijećeno stanovništvo Bosne i Hercegovine prije njega, u manjoj ili većoj mjeri, upoznalo s osobnostima, kako je Malić naziva, tursko-islamske civilizacije.

³⁷ O tome vidjeti: Munir Drkić, “Rukopisi *Mesneviye* u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Knjiga XXXIV, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, 2013, str. 137.

³⁸ M. Malić, *Bulbulistan du Shaikh Fewzi de Mostar...*, str. 20.

Međutim, uporedo s tim, Malić drži da se ne može zanemariti kako Fevzijevo djelo ipak donekle sadrži i elemente južnoslavenske i balkanske tradicije, suštinski različite od tursko-islamske. Osnovna razlika, po Maliću, jeste u tome što južnoslavenski folklor, iako bogat i popularan, nije sadržavao ezoterijsko bogatstvo i kompleksnost iranske duhovnosti i književnog stvaralaštva. Stoga je Fevzi Mostarac, po Malićevu sudu, shvatio da bi se najbolje mogao približiti punoći islamskog ezoterizma (njegovim, kako on to navodi, “drevnim tajnama i disciplini”³⁹) ako bi se okrenuo direktno njegovu izvoru, tj. iranskoj islamskoj ezoterijskoj tradiciji. Ključne crte te tradicije jesu odricanje, kontemplacija, neophodne i uzastopne etape spajanja čovjekove duše s Bogom kroz ljubav. Kako poučava imam Ebu Hamid Gazali (islamski učenjak iz XI st. i jedan od najbriljantnijih umova u cjelokupnoj historiji islamskog svijeta), na kojeg se Malić poziva, nužno je “istrgnuti iz srca tiraniju strasti”, “spasiti dušu od loših sklonosti”, kako bi se pročistila tako da u njoj nema mjesta nizašta drugo osim za “Boga i zazivanje Njegovog prečistog imena”.⁴⁰

Malićev stav o elementima južnoslavenske i balkanske tradicije u *Bulbulistanu* zaslužuje opširniji osvrt. Naime, Darko Tanasković zagovara taj stav, utvrdivši da je Malić u *Bulbulistanu* “pronašao mnoge osobine koje (...) odražavaju duh Fevzijeva rodnog kraja i slovenske rase”;⁴¹ međutim, kao potvrdu takve tvrdnje ne navodi niti jednu od osobina lokalnog ambijenta i kolorita, odnosno slavenskih rasnih odlika, koje je Malić u *Bulbulistanu* navodno uočio. S druge strane, Fehim Bajraktarević navedeni Malićev stav smatra neuvjerljivim i naglašava kako ne primjećuje niti jednu osobenost po kojoj se Fevzijeva ezoterijska doktrina “bitno izdvaja od mase persijskih i drugih istočnih mistika i mističkih pesnika.”⁴² Između ovih dvaju potpuno oprečnih stavova, ispravnim smatram Bajraktarevićev. Premda se kao jedna od bitnih odlika islamske kulture i tradicije ističe sposobnost apsorpiranja različitih lokalnih kulturnih modela i koncepata (koji

39 Ibidem, str. 21.

40 Ibidem.

41 Darko Tanasković, “Persijski slavuj u našem gaju”, *Mostovi*, godina V, sveska 17–20, Beograd, 1974, str. 247.

42 F. Bajraktarević, “Milivoj Malić, docteur de l’Université de Paris...”, str. 376.

nisu suprotstavljeni temeljnim principima islama) s područja na koja se islam kroz historiju širio, treba uočiti da je riječ o procesu koji se odvijao uglavnom na šerijatskoj ravni, tj. na nivou tumačenja i primjene islamskog vjerozakonja, odnosno na nivou *kulture svakodnevice* i materijalnih aspekata života. Međutim, na duhovnoj, ezoterijskoj ravni, vladaju potpuno drugačije okolnosti; bez obzira na postojanje različitih islamskih duhovnih bratstava, sufijska je doktrina manje-više koherentna i monolitna. Sufijska djela različitih formi i žanrova – bilo da je riječ o moralno-didaktičkim ili umjetničkim djelima, ili spoju toga dvoga – tematski su istovjetno opredijeljena: posvećena su univerzalnim duhovnim principima i idealima, opisu stanja i stupnjeva kroz koje *salik* (duhovni putnik) prolazi na putu svoga unutarnjeg pročišćenja a potom i usavršavanja, odricanjima i duhovnim vježbama kojima mora biti podvrgnut, nedaćama koje na duhovnog putnika vrebaju, te opisu konačnog, željenog cilja kojem se na tom putu teži. Upravo zato sufijska djela odišu gotovo identičnim duhovnim ozračjem, bez obzira na to da li su nastala na području Indijskog potkontinenta, Velikog Horasana, Azerbejdžana, Anadolije ili Balkana. Zbog svega navedenog, Malićev stav o tragovima lokalnog, zavičajnog ambijenta i slavenskog duha u *Bulbulistanu* više je posljedica jačanja nacional-romantičarskih ideja u autorovo vrijeme, odnosno ideje ujedinjenja Južnih Slavena (za šta se i sam Malić svesrdno zalagao), nego što se za njega može pronaći objektivno uporište u tekstu *Bulbulistana*.

VI

Kako je ranije navedeno, jedan od zadataka koje je Malić prije izrade disertacije pred sebe postavio, bilo je sklapanje slike o psihološkom profilu Fevzija Mostarca. Malić smatra kako je čitavo Fevzijevo djelo slika njegova autora, kao i sufijskog obrazovanja koje je on stekao. To djelo, prema Maliću, duboko je uronjeno u atmosferu gnosticizma, pronicanja u ezoterijske tajne, poniznosti, odricanja od ovoga svijeta, nostalgije, mizantropije i u isto vrijeme ljubavi, i to duboke, stvarne ljubavi prema Bogu.

Po Malićevu mišljenju, Fevzi Mostarac bio je stidljiva osoba. Kako je bio isuviše svjestan nedostataka ovoga svijeta, nije sebi mogao dopustiti da uživa u njegovim blagodatima i zadovoljstvima. Odgajan u okviru strogih pravila sufizma, za šta ga je pripremila vjersko obra-

zovanje stečeno od ranog životnog doba, živio je “u povučenosti koju mu je prvenstveno bilo nametnulo njegovo krhko zdravlje i bolešljiva osjetljivost.”⁴³

“Prirodni strah koji su ljudi izazivali u njemu i prezir prema društvu”⁴⁴ produbljavali su Fevzijevu povučenost, i nije mu ostalo ništa drugo nego da, kako Malić kaže, “njeguje svoju unutaraju patnju”.⁴⁵ A kako mu se ljudsko lice svakog dana činilo “sve manje dobrotivim”, bio je prinuđen da svoju potrebu za prijateljstvom posveti prirodnim ljepotama, čije su mu stalnost, ali i promjene (u ritmu vječite smjene dana i noći, kao i smjene godišnjih doba) pružale utjehu.⁴⁶ I pored lirske ljepote i dopadljivosti navedenih Malićevih sentenci, treba naglasiti da su biografski podaci o Fevziju Mostarcu krajnje oskudni, u toj mjeri da nije pouzdano utvrđena čak ni tačna godina njegova rođenja; stoga svim Malićevim stajalištima i zaključcima o Fevzijevu psihološkom profilu, očitao zasnovanim isključivo na tekstu *Bulbulistana*, treba prilaziti s priličnom rezervom, pogotovo uzimajući u obzir stav savremene nauke o književnosti o odvojenosti identiteta autora od karaktera njegova djela.

Po Malićevu mišljenju, Fevzijev duh izražava i razočarenje Hercegovine koja, “iako skoro u potpunosti muslimanska, i uprkos intelektualnoj vrijednosti njenih sinova”⁴⁷ nikada nije dobila priznanje koje je zaslužila, te se stoga povukla u nauke i književnost. Fevzijevo djelo, njegov *Bulbulistan*, po Malićevu sudu možda ponajbolje odražava to, kako ga on naziva, “meditativno povlačenje”. U prilog ovakvoj tvrdnji Malić se ne poziva ni na jedan historijski izvor. No, kako je već rečeno, savremeni istraživači kulturne historije Bosne i Hercegovine ukazali su na nesrazmjer između značaja Mostara na naučnom, kulturnom i duhovnom planu s jedne, i njegovu položaju i utjecaju u okviru Osmanskog carstva s druge strane. I u ovom slučaju očitao je riječ o nemarnom i potcjenjivačkom odnosu središta moćne imperije spram njene periferije (ustvari, krajnje tačke).

⁴³ M. Malić, *Bulbulistan du Shaikh Fewzi de Mostar...*, str. 21.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem.

Malić navodi kako je Fevzijevo djelo “naseljeno siromasima, dervišima i *evlijama* (Božijim prijateljima / miljenicima, prim. N. K.).”⁴⁸ Tu je vrstu ljudi Fevzi, kako Malić u pomalo patriotsko-romantičarskom duhu piše, “možda iza planina i šuma svoje zemlje, volio najviše na svijetu.”⁴⁹

Društvo ostalih, ljudi drugačijeg karaktera i svjetonazora, po Malićevu mišljenju, za Fevzija Mostarca nije imalo nikakva značaja. U karakteru tih drugih ljudi, izvan kruga onih njemu omiljenih i bliskih, Fevzi nije uočavao ništa osim egoizma i nezajažljive ambicije kao jedinog pokretača i smisla života. Od takvih je ljudi, kako Malić slikovito navodi, Fevzi bio udaljen kao od stanovnika neke druge planete. Stoga je utočište tražio u tekiji i derviškim obredima mevlevijskog reda.

Međutim, unatoč generalnom razočarenju u ljude i udaljavanju od njih, Fevzi Mostarac nije prestajao da sanja o univerzalnoj dobroti, da potajno vjeruje u usavršivost ljudske prirode. Otuda je u njegovu djelu zastupljen i, kako Malić kaže, propovjedni ton, svojevrsan duh mesijanizma,⁵⁰ koji otkriva da je Fevzi gajio nadu kako će se jednoga dana ljudi, ili barem čitaoci njegova *Bulbulistana*, uzdići do moralnih visina koje je on sam bio dosegao. Ovom opservacijom Malić još jednom jasno i nedvojbeno ukazuje na primarni moralno-didaktički karakter *Bulbulistana*.

* * *

U ovom tekstu ukazano je samo na neke aspekte studije Milivoja Mirze Abdurahmana Malića o *Bulbulistanu* Fevzija Mostarca. Dakako, Malićeva disertacija pretočena u knjigu, kao i svaka vrijedna disertacija, otvara niz drugih, zanimljivih pitanja, o kojima u ovoj prilici nije moguće raspravljati.

Malićevi stavovi o *Bulbulistanu*, njegova recepcija tog djela i vrednosni sudovi izrečeni o njemu, mogu se posmatrati kako u kontekstu vremena u kojem je njegova disertacija nastala, tako i iz ugla savremene nauke o književnosti i jeziku. U tom smislu, svi Malićevi nalazi i stavovi mogu i trebaju biti, i to sasvim legitimno, kritički preispitani.

⁴⁸ Ibidem, str. 22.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem.

Zbog toga se nadam da će u skorijoj budućnosti uslijediti valjana, objektivna i cjelovita naučna valorizacija Malićeve studije o *Bulbulistanu*, budući da je riječ o djelu značajnom kako za regionalnu, tako i za evropsku i svjetsku iranistiku.

The Doctoral Thesis of Milivoj Mirza Abdurahman Malić

Summary

Milivoj Mirza Abdurahman Malić is one of the first South Slav Iranianists who were educated in Western European university centres. Malić passed the *viva voce* examination for his doctoral thesis in 1935 at the Sorbonne, and published it in Paris in the same year. The topic of his thesis was *Bulbulistan*, the work of Fawzī Mostārī, a Bosnian-Herzegovinian author who wrote in Persian and Turkish languages in the second half of the seventeenth and the the first half of the eighteenth century. This article presents a critical overview of Malić's doctoral thesis.

Key words: Milivoj Mirza Abdurahman Malić, Fawzī Mostārī, *Bulbulistan*, positivism.